

התכללות או התבדלות: שורש מחלוקת יוסף ואחיו

בין הוצאת דיבה להבאתה

מדי שנה בשנה אנו עומדים ומשתוממים: האיך התלקחה שנאה עזה כליכך בבית יעקב, עד שקמו עשרה אחים על האחד וביקשו לרוצחו נפש, ולבסוף מכרוהו לעבדות איזמה בארץ נכר. פשטי המקראות מגוללים עלילה של הפליה שהביאה לקנאה, אך אינם מניחים את דעתנו כאשר אנו שואלים כיצד הולמת מידה מגונה כזו את הצדיקים העליונים הללו, שנתכנו "שבטי י-ה עדות לישראל"^א.

במדרש מובאים כמה פרטים שיש בהם כדי להשלים את התמונה, אמנם בהשקפה ראשונה הם מוסיפים להעצים את הקושי:

"ויבא יוסף את דבתם רעה"^ב. מה אמר? רבי מאיר ורבי יהודה ורבי שמעון. רבי מאיר אומר: חשודים הן בניך על אבר מן החי, רבי שמעון אומר: תולין הן עיניהן בבנות הארץ, רבי יהודה אומר: מזלזלין בבני השפחות וקורין להם עבדים. רבי יהודה בר סימון אמר: על תלתייהון לקה... אמר לו הקב"ה: אתה אמרת חשודים בניך על אבר מן החי, חייך אפילו בשעת הקלקלה אינם אלא שוחטים ואוכלים – "וישחטו שעיר עזים"^ג. אתה אמרת מזלזלים הם בבני השפחות וקורין עבדים – "לעבד נמכר יוסף"^ד. אתה אמרת תולין עיניהם בבנות הארץ, חייך שאני מגרה בך את הדוב – "ותשא אשת אדניו וגו'"^ה.

בעל התורה־תמימה מדייק בביטוי "ויבא יוסף את דבתם רעה", שכן בדרך כלל אנו מוצאים להפך – הוצאת דיבה^ו, ואילו כאן יוסף מביא את דיבת אחיו. מה בין הוצאת דיבה להבאת דיבה?

- א. תהלים קכב ד.
- ב. בראשית לו ב.
- ג. שם לו לא.
- ד. תהלים קה יז.
- ה. בראשית לו ז.
- ו. בראשית רבה פד: ז.
- ז. ולמשל בפרשת המרגלים: "ויוציאו דבת הארץ" (במדבר יג לב).

והחילוק בין לשון הוצאה ללשון הבאה בעניין זה פשוט, דאם השם רע הוא שקר מוחלט כתיב בלשון הוצאה, והיינו שהוציא את הדבר כולו מלבו; אבל הבאה משמע שבאמת היה דבר מה, ואותו הביא והגיד. ולכן מדכתיב כאן "ויבא", שמע מינה שבאמת ראה דבר מה, רק לא כיוון לתכלית הדבר ונדמה לו שעושים באיסור.^ח

אמנם הדברים קשים. נתבונן בדעת רבי מאיר, שלשיטתו אותו "דבר מה" שראה יוסף באחי ואותו הביא והגיד לאביו היה חשד לאכילת אבר מן החי. כיצד ייתכן הדבר שבני יעקב ייחשדו על אבר מן החי – דבר שנאסר לבני נח, ויש בו מידה מרובה של גסות רוח ואכזריות? מבאר השפתי־חכמים:

ויש לומר דוודאי לא היו חשוּדין על זה, אלא שיוסף היה טועה בדבר, לכך נענש, שהיה לו לעיין בדבר על מה שחשדן על אבר מן החי, שהיה רואה אותן שאכלו מבהמה שנשחטה ועדיין מפרכסת, דמותר באכילה, דכיוון שנשחטה שחיטה מתירה, והוא סבר שכל זמן שמפרכסת עדיין הווי אבר מן החי. או שהיה רואה שאוכלין בן־פקועה, שמותר בשחיטת אמו ואפילו שהוא שור גדול, ואין צריך שחיטה מן הדין אלא מפני מראית עין, והוא היה סבור שאבר מן החי הוא, כיוון דצריך שחיטה משום מראית עין.^ט

הסבר דבריו: בעוד בני נח אסורים רק באכילת אבר מן החי, בני ישראל מצווים בשחיטה ואסורים באכילת בשר נבלה – בהמה שמתה או נהרגה בלא שחיטה כשרה. בדרך כלל מהווה עובדה זו החמרה על בני ישראל, אולם בשני המקרים הנזכרים מתגלה תופעה מיוחדת שבה דווקא החומרא מביאה לקולא – ודבר מה האסור באכילה על בני נח מותר באכילה לישראל.

כך בדין הבהמה המפרכסת לאחר שחיטה, שמותרת לישראל מכיוון שכבר נשחטה, אך אסורה לבני נח מכיוון שעדיין ניכרים בה רפלקסים מסוימים, שהם סימני חיים המעידים שמיתתה אינה גמורה.^י

והוא הדין ב"בן־פקועה", עובר שיצא מרחמה של בהמה לאחר שנשחטה כדין. לבני נח אין הוא מותר באכילה אלא לאחר מיתה, אך לבני ישראל מעיקר הדין ניתן לאוכלו אפילו חי

ח. תורה־תמימה לבראשית לו ב הערה ט.

ט. שפתי־חכמים לבראשית לו, אות ל.

י. ראה רמב"ם הלכות מלכים ט: יב-יג.

ואפילו כשיגדל – שכן "עובר ירך אמו" וניתר בשחיתתה – ורק משום מראית עין הוא טעון שחיתה^{יא}.

בני נח או בני ישראל?

הרגיל בדברי אגדה מבין שאין הדברים מתפרשים כפשוטם. וכי לא היה להם לאחי יוסף לאכול אלא בני פקועה ובהמות המפרכסות לאחר שחיתתן? ניכר שאין הדברים אומרים אלא דורשני, ועלינו לברר, אם כן, מהו התוכן הפנימי העומד מאחוריהם:

כך מבואר בספר פרשת דרכים לרבי יהודה רוזאניס, בעל ה'משנה למלך' על הרמב"ם:

והנראה אצלי דיוסף והשבטים כולם היו בקיאים בדין וסלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא. וסבירא להו כרב אחא בר יעקב, דאית ליה דמפרכסת שרי לישראל משום דבשחיתה תליא מילתא, ואסור לבני נח משום דלדידהו במיתה תליא מילתא... אך מחלוקתם של השבטים עם יוסף היה, דהשבטים היו סוברים שיצאו מכלל בני נח... ויש להם דין ישראל גמור אף להקל... אך יוסף מרוב חסידותו היה סובר דלא יצאו מכלל בני נח להקל, ולעולם חייבים בחומרות בני נח ובחומרות ישראל.^{יב}

קודם שנתבונן בשורשה של מחלוקת רעיונית זו, העוסקת בהגדרתה המדויקת של משפחת בית יעקב – השבט המעולה שבבני נח או אומה בעלת הגדרה עצמית ונבדלת^{יג} – נראה כיצד שתי הדעות הנוספות בהסבר דיבתם של האחים נובעות מתוכה.

"רבי שמעון אומר: תולין הן עיניהן בבנות הארץ", ובפירושו מהרז"ו^{יד}: "שנותנים דעתם לישא מהן נשים". ואכן, מצאנו שנחלקו חז"ל אילו נשים נשאו בני יעקב: רבי יהודה אומר

יא. משני דינים אלו למד המהר"ל שאין אנו יכולים להשיג טעמי מצוות על בוריים, עד שהסיק ש"לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות", ומבאר שכל מצווה יש גם ממד מסוים של גזירה. ראה תפארת ישראל, פרק ו ואילך.

יב. פרשת דרכים, דרך האתרים, דרוש ראשון, עמ' יח.

יג. סוגיה זו מצריכה עיון, שכן מצד אחד מתן תורה הוא שעשה אותנו לעם, אך מצד שני כולנו קרואים "בני ישראל" – על שמו של יעקב אבינו – ואם כן כל יוצאי ירך יעקב ראויים בוודאי להיקרא בשם זה. ונראה שהדבר נתון במחלוקת פרשנים, ראה דברי הרמב"ן לויקרא כד י ד"ה "וטעם בן הישראלית" ודברי המהר"ל בגוראריה לפרשת וישלח, ד"ה "הכתוב אומר", ולעומת זאת ראה דבריו בסוף דרשת שבת הגדול. ובדברי בעלי התוספות מצאנו שאבותינו נחשבים בני נח, (ראה תוס' ד"ה "ורבי שמעון", פסחים דף כב, א; תוס' ד"ה קודשים, חולין צ, א). וליתר דיוק: נראה שלדעת יוסף היו בני יעקב צריכים לנהוג כבני נח מעיקר הדין, ומה שנהגו כדיני ישראל היה בתורת חומרא בלבד. מכאן נגזרת ההשלכה לדינא, שאם עיקר דינם הוא כבני נח, הרי שאין להם להקל במה שמותר לישראל ואסור לבני נח. מנגד, לדעת אחיו היו ישראלים גמורים, ואם כן הדבר נוהג בין לחומרא ובין לקולא.

יד. על המדרש שם, ד"ה "תולים".

שנשאו את תאומותיהם, ורבי נחמיה אומר שנשאו נשים כנעניות מבנות הארץ^{טו}. אולם לדעת רבי נחמיה קשה, והרי כל אבותינו השתדלו שלא לשאת נשים מבנות הארץ, ומדוע לא נזהרו בכך בני יעקב?

ונראה לומר שזהירות זו, שבאה על מנת להגן על נושאי ברית ה' מתכונותיהם הרעות של יושבי הארץ, לא נצרכה אלא בעת שהיו אבותינו מוגדרים כבני נח; אך כיוון שנתגלתה קומתה של האומה הישראלית, ניתן ביטוי מלא לסגולתה העצמית התקיפה, שאינה מתייראת מפני השפעות זרות ואדרבה – בכוחה להכניס תחת כנפיה את כל החפץ להתגייר לשם שמים באמת.

אם כן, מדובר באותה מחלוקת: אחיו של יוסף החשיבו עצמם לאומה, חטיבה נבדלת בעלת סגולה מיוחדת, וממילא סברו שאין להם להישמר מפני רוע תכונותיהן של הנשים הכנעניות ובכוחם לגיירן ולהטותן לטובה. יוסף, לעומתם, סבר שטרם הגיע זמנו של בית יעקב להיות לעם, ועדיין – למרות סגולותיהם המיוחדות – לא יצאו מכלל בני נח, וממילא חובת הזהירות בעינה עומדת^{טז}.

"רבי יהודה אומר: מזלזלין בבני השפחות וקורין להם עבדים". גם כאן אפשר לפרש שהמחלוקת קשורה באותה נקודה: אם בני יעקב נחשבים כבני ישראל לכל דבר, כפי שסברו אחי יוסף, כי אז קיים הבדל יוחסין בין ישראלים ובין "חרוריי"^{יז} – עבדים ושפחות כנעניים שנשתחררו^{יח}. אולם אם עדיין אין בני יעקב יוצאים מגדרם של בני נח, כפי שסבר יוסף, מה בין אלו לאלו? והרי גם השפחות היו בנותיו של לבן מפילגשו, ולא כנעניות בעלות תכונות שפלות, וממילא הן כשרות כאמותינו לאה ורחל ואין לזלזל בבניהן.

עבודה פנימית מול השפעה חיצונית

הרב זצ"ל, שמדבריו למדנו לבאר את מחלוקת יוסף והאחים בדרך הנזכרת, מבאר את ההשלכות הרוחניות של המחלוקת בדרך הבאה:

טו. ראה רש"י לבראשית לו לה. וראה גם רש"י שם נ יג, שהבין שנשאו נשים כנעניות. וראה רמב"ן שם לח ב, שהבין בדעת רבי נחמיה שאין הכוונה לכנעניות ממש, אלא מן הגרים והתושבים הבאים מכל הארצות, או עמוניות ומואביות ומיתר העמים. מכל מקום, אף לרמב"ן יש לשאול מדוע אבותינו נזהרו מלהתחתן בהם ובני יעקב לא נזהרו בזה, ותירוצנו יתרץ גם את הרמב"ן. ודו"ק.

טז. ומתאים לדברי המדרש שנשא את בת דינה אחותו, זרע מיוחס (פרקי דרבי אליעזר, היגר, פרק לה. וראה שם פרק לו שנקראה "בת פוטי פרע" (בראשית מא מה) כי ירד מיכאל המלאך והורידה למצרים לבית פוטיפר ונתגדלה כבתו המאומצת).

יז. ראה קידושין ד: א.

יח. וראה שפתי חכמים לבראשית לו, אות נ.

האבות תפקידם היה לפרסם את שם ד' בעולם, [ואילון] כנסת ישראל תפקידם עבודה פנימית... וזה התחיל מהשבטים. ביוסף כתיב: "ויבא [יוסף] את דבתם רעה אל אביהם", אמרו חז"ל: מלמד שחשד אותם באבר מן החי, וזה כבר ההבדל בין בן נח לישראל, כי לבן נח במיתה תליא מילתא ופרכוס אסורה, ולישראל בשחיטה תליא מילתא ופרכוס מותרת.^ט

דרכם של האבות הייתה לפנות החוצה, אל העולם כולו, ולהכניס נפשות רבות ככל האפשר תחת כנפי השכינה. כך נאמר באברהם ובשרה: "ואת הנפש אשר עשו בחרן" – אברהם היה מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים^כ; כך נאמר ביצחק: "וישב יעקב בארץ מגורי אביו" – מאי מגורי אביו? מגיורי אביו^{כא}; וכך נאמר גם ביעקב: "ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו הסרו את אלהי הנכר אשר בתככם"^{כב}, משמע שאל משפחתו נלוו גם אחרים שהתגיירו זה מקרוב ועדיין היו בידם אלהי נכר.

יוסף ראה עצמו כממשיך דרך אבותיו. הוא סבר שבני ישראל עודם בגדר "בני נח", ועיקר ייעודם צריך להיות בהפצת דעת ה' בין הגויים. הרב זצ"ל^{כג} מזכיר את מאמר חז"ל שבא גבריאלי ולימדו שבעים לשון, כך שיהיה באפשרותו להתערות היטב בתרבות הגויים ולהשפיע עליה מבפנים^{כד}.

לעומתו, סברו השבטים ובראשם יהודה כי לא כמעשה האבות מעשה האומה הישראלית ההולכת ונבנית. על בני יעקב לראות את עצמם כ"עם לבדד ישכן"^{כה}, ולהתרכז בעבודה הפנימית שתבנה את האומה בכוחותיה המיוחדים ללא כל תערובת של השפעה זרה. רק

ט. שמועות ראי"ה, עמ' פז (ספר זה מכיל שיחות שנמסרו ע"י מרן הרב זצ"ל בשבת קודש, בעת הסעודה השלישית, ונערכו על ידי הרב קלמן אליעזר פרנקל זצ"ל מפי השמועה. מטבע הדברים מובן שלא ניתן לדייק בשמועות אלו כדרך שאנו מדייקים בשאר כתבי הרב, אך עכ"פ ניתן לקחת מהם את רוח הדברים מאחר והיסודות מבוטאים בעין אי"ה בכמה מקומות).

כ. בראשית יב ה; בראשית רבה פד: ד.

כא. בראשית לו א; בראשית רבה שם.

כב. בראשית לה ב.

כג. שמועות ראי"ה, עמ' צו.

כד. לאור דברים אלו מתיישב מדרש מעורר פליאה: "והוא נער"... שהיה עושה מעשה נערות ממשמש בעיניו מתלה בעקבו מתקן בשערו" (בראשית רבה פד: ז). הדברים קשים – וכי צדיק כיוסף יעסוק ביופי חיצוני בעלמא? אך לדברי הרב נוכל לומר שפעולות אלו היו חלק מתפיסתו של יוסף שכדי להשפיע על הגויים יש להתערות ביניהם ולנהוג כמנהגם. כך נהג גם אברהם, כפי שמבאר מרן הרב זצ"ל במקום אחר: "הנהגת אברהם אבינו עם העולם, שהיה הרבה מעורב בין הבריות ועיקר תכלית כוונתו היה לזכות את העולם, ועל כן בחר לעצמו דרך ההתערבות עם העולם, אף על פי שהוא בעצמו לפי מעלתו לא היה צריך לעסקי העולם כלל, רק כדי להתדמות לאנשי העולם במנהגיו החיצוניים כדי שעל ידי זה ילמדו ממנו לקח טוב לדעת את ד'" (מדבר שור עמ' שכח).

כה. במדבר כג ט.

בכוח הנבדלות הזו יוכל להתגלות עתיד המיזוח, שבו יהיו ישראל דוגמה ומופת לכל עמי הארץ – "אור לגויים".

הרב זצ"ל מוסיף לתאר את ניגוד ההשקפות:

והנה השבטים שהיו צריכים לקבוע דרך של קדושת ישראל בעולם – ובייחוד יהודה ויוסף – היו מחולקים בשיטה. יוסף אמר כי קדושת ישראל היא ללמד לתועים בינה, להתערב בגויים וללמדם דרכי ד', כדברי הנביא: "אפרים בעמים הוא יתבולל"^כ, להביא קדושה גם לאומות העולם, ואמר "שמני אלקים לאדון על כל מצרים"^{כז}, פירוש: עכשיו אלקים הוא אדון על מצרים. יהודה אמר כי קדושת ישראל צריכה להיות נפרדת מן הגויים, עם לבדד ישכון, כי פן "ויתערבו בגוים וילמדו ממעשיהם"^{כח}.

מתוך הדברים מובן כי המחלוקת הייתה קוטבית, ואפשר להבין כמה חמורה הייתה הסכנה שראו האחים בשיטתו הזרה של יוסף, ששאף למעורבות עמוקה של נושאי שם ה' בעמים. לדידם, משמעות הדבר הייתה הורדת כל המפעל הקדוש העתידי לצמוח מזרעם של האבות הקדושים לטמיון! איום כה מוחשי הביא להגדרתו של יוסף כ"רודף" ביחס לכלל ישראל, וממילא חרץ את דינו למיתה.

הרב זצ"ל ממשיך ומבאר:

וחשב יהודה בצדק כי שיטת יוסף היא מסוכנת בשביל כלליות ישראל וקיומו, וחיפשו השבטים לזה עצה איך להיפטר מיוסף. ולכן שמעון ולוי, שהיו הראשונים שמסרו נפשם על קדושת ישראל... הנקראים אחי דינה, שלחמו נגד ההתבוללות של ישראל בעמים, אמרו: "הנה בעל החלמת הלזה בא ועתה לכו ונהרגו"^ל.

אמנם, לאחר שניתנה להם שהות להרהר בדבר בזכות התערבותו של ראובן, דחה יהודה את דבריהם של שמעון ולוי והציע הצעה משלו:

אולם יהודה אמר: "מה בצע כי נהרג את אחינו וכסינו את דמו"^{לא}. יהודה אמר: אם ברצון השם שההנהגה תתקיים לפי שיטת יוסף, מה בצע יהיה כי נהרוג אותו? על־די זה לא תתבטל השיטה, אם ברצון השם לתת מהלכים לשיטה זו בהנהגת

כו. הושע ז ח.

כז. בראשית מה ט.

כח. ראה תהלים קו לה.

כט. שמועות ראי"ה, עמ' פג.

ל. בראשית לז יט.

לא. שם לז כו.

העולם. ואמר: "לכו ונמכרנו לישמעאלים", יתבולל יוסף בעמים ונראה מה תביא הנהגה זו.

מה היו תוצאותיו של בירור זה?

יוסף עצמו ודאי עמד בניסיון בהצלחה מרובה. מכירתו גלגלה אותו למקומות השפלים ביותר בתרבות הגויים – בית האסורים במצרים, ממלכה שהנביא אינו חושך ממנה כינויי גנאי קשים בבואו לתאר את שפלותה המוסרית^{לב} – אולם גם שם היה ניכר כ"איש עברי"^{לג} באמונתו ובקדושתו והיה שם שמים שגור על פיו.

אמנם צאצאיו של יוסף בהמשך הדורות לא אצרו כוח להמשיך בדרכו. הרב זצ"ל מזכיר בהמשך דבריו את מלכות ישראל, הבאה משבט אפרים, "שמאפרים יצא ירבעם שהעמיד עגלים לעבודה־זרה מתוצאת התבוללות"^{לד}. מלכות זו, שאיגדה עשרה שבטים מישראל תחת חזונו של יוסף, הייתה הראשונה לגלות מארץ־ישראל בשל חטאים של עבודה־זרה והתדמות לגויי הארץ.

המצבה והבית: משיתוף להתבדלות, מהכללה לפירוט

באחרת מאיגרותיו^{לה} של מרן הרב זצ"ל מבוארת הסוגיה בעומק ובהירות, על יסוד הסברת ההבדל שבין "בית" ו"מצבה" – שני מושגים המשמשים בפסוק אחד המבטא תמורה בדרכו של יעקב אבינו, ששינה והוסיף נדבך על גבי בניינם הרוחני של שני אבותינו הקודמים, אברהם ויצחק: "וישכם יעקב בבקר ויקח את האבן אשר שם מראשותיו וישם אותה מצבה ויצק שמן על ראשה... וידר יעקב נדר לאמר... והאבן הזאת אשר שמתה מצבה יהיה בית אלקים"^{לו}.

ואכן, מצינו בספר דברים איסור להקים מצבה: "ולא תקים לך מצבה אשר שנה ה' אלקיך"^{לי}; ומדייקים חז"ל: "אשר שנה" – בהווה ולא בעבר, "אף־על־פי שהייתה אהובה לו בימי האבות, עכשיו שנהא, מאחר שעשאוה אלו חוק לעבודת אלילים"^{לז}. אם כן, צריך להבין

לב. ראה יחזקאל פרק כג.

לג. שם מא יב.

לד. שמועות ראי"ה, שם.

לה. איגרות ראי"ה ח"ג, איגרת תשמו. סוגיה זו תפסה מקום נרחב בתורת הרב, ראה גם עין־אי"ה ברכות

ט: רסג, שם ט: שכט, ביכורים אות כז.

לו. בראשית כח יח-כב.

לז. דברים טז כב.

לח. ראה רש"י שם בשם הספרי.

מדוע השתנה דין זה, שינוי המשתקף כבר בתפילתו של יעקב שהמצבה תהפוך לבית אלקים.

על כך מבאר מרן הרב זצ"ל:

ראינו שמצבה הייתה אהובה בימי האבות, ונשנאה אחר כך לגמרי בלא שום התר זמני... מהו תוכן מצבה ביאר הרמב"ם בהלכות עבודה-זרה^{לט}, שהוא בניין שמתקבצים לעבודה סביבו. וראוי להתבונן על הקו המבדיל בין מרכז שמתקבצים לעבודה סביבו, שנתרחק, ובין בניין שמתקבצים לעבודה בתוכו, שנשאר אהוב. הנה בפסחים פ"ח אמרו חז"ל: "מאי דכתיב 'והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ד' אל בית אלקי יעקב'^מ? לא כאברהם שקראו הר ולא כיצחק שקראו שדה אלא כיעקב שקראו בית"^{מא}. ביאור הדבר, כי מראש אמנה כשהחל איתן האזרחי^{מב} לקרא בשם ד', הלא לא הייתה הקריאה מפורטת בדרך עבודה מיוחד ומסודר להלכותיו, כי אם להפנות את הלבבות בכלל לשם ד' א-ל עולם קונה שמים וארץ. וסגנון זה אינו מניח הבדל בין עם לעם, וכל באי עולם יוכלו יחד להתקבץ לעבוד את ד'. וזאת היא הוראת המצבה: נקודה מקודשת מרכזית, שהכל מתקבצים לעבודה סביבה באין הבדלה.^{לה}

אותה מצבה שהקים יעקב מבטאת את השקפתו בראשית חייו, בשנים שבהן המשיך את מפעלם של אבותיו, כנזכר לעיל^מ. המצבה ניצבת בשטח פתוח, בהר של אברהם או בשדה של יצחק, ונשקפת למרחוק. כל אחד מבחין בה, כל אחד נקרא להתקבץ סביבה. עבודת ה' שהמצבה במרכזה היא עבודה שיד הכול שווה בה, כל העמים, כל האנושות.

לעומתה, הבית מובחן מן הסביבה על-ידי ארבעה כתלים, מחיצות הסוגרות אותו ומייחדות תחום מוגדר ומוגבל שאינו רשות הרבים אלא רשות היחיד. משמעות המעבר ממצבה לבית היא התגדרות בתחום נבדל, ולהבדלה זו שתי השלכות: ראשית, הקביעה שהאומה הישראלית אינה יכולה עוד להסתפק בעבודה בסגנון של מצבה, שבה עומדים מבחוץ ומסתובבים סביב הנקודה, והיא מוכרחה להיכנס פנימה אל תוך הנקודה – אל תוך מחיצות הבית. ושנית, הקביעה שרק האומה הישראלית לכדה באה בסודו של הבית, ובכך היא נבדלת ומתייחדת מכל עממי תבל.

לט. רמב"ם, ה' עבודת גילולים ו: ו.

מ. ישעיהו ב ג.

מא. פסחים פח, א.

מב. כינוי לאברהם אבינו, ראה בבא-בטרא טו, א.

הרב זצ"ל מבאר שלא מדובר במחלוקת, אלא בתהליך של התפתחות. שיטתם של אברהם ויצחק ירדה לעולם כדי להכשיר את הדרך להופעתה של שיטת יעקב, הזונחת לפי שעה את היתרון הכמותי שבפנייה אל העולם כולו לטובת היתרון האיכותי, שמתגלה בעבודת ה"בית" המיוחדת לאומה הישראלית:

אבל מעמד כזה הוא רק מעמד של הכשרה. מגמתה העליונה היא, שתבוא לעולם אותה הסגולה של העבודה הרצויה, המסודרת ברוח ד' ומיוחדת לישראל עם סגולה, ולזאת המדרגה אין כל באי עולם ראויים להשתתף בשווה.^{לה}

צורת עבודת אלקים הפונה אל הכלל היא בהכרח כללית מאוד, כלומר: תפיסה כללית בלבד, הנוטעת בלבבות מושגים ראשוניים וגולמיים של אמונה ומחויבות, אך אינה יורדת לפרטים הקטנים ואינה מכה שורשים בעומק הנפשות ובלב מציאות החיים. לשם השגת מטרה עליונה זו לא די בהתקבצות אל סביבות נקודת הקודש – ה"מצבה", אלא יש להיכנס אל תוכה, להפוך אותה ל"בית" בעל ממדי אורך, רוחב ועומק, מטבע הדברים, אין יד הכול שווה בעבודה פנימית ותובענית מעין זו. משום כך מושג הבית מיוחד לבעליו, ואי אפשר הדבר שיהיו הכול נכנסים אל תוכו.

יחד עם זאת, ההבדלה אינה התכלית הסופית. גם לאחר היותנו בניו של יעקב והולכים בדרכו, אנו מוסיפים לקיים את הבטחת הקב"ה לאברהם: "בך חותמין"^{מג} – "מגן אברהם"; ללמד שהדאגה לעולם כולו, דאגתו של "אב המון גוים"^{מד} לבניו, מוסיפה להיות בראש מעייננו.

לא בנייתוק הדברים אמורים, כי אם בתהליך צמיחה והתבשלות של אלפי שנים, שבו האומה הישראלית מפנה את כוחותיו פנימה ולומדת לקבל על עצמה בשלמות את "אותה הסגולה של העבודה הרצויה, המסודרת ברוח ד' ומיוחדת לישראל עם סגולה", וכל זאת כדי שלעתיד לבוא יתקיימו דברי הנביא במלואם: "והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ד' אל בית אלקי יעקב וירנו מדרכיו ונלכה בארחותיו, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם"^{מז}.

בהווה, וכן במשך שנים רבות מאוד בהיסטוריה, עוררה התבדלותם של ישראל פליאה ואף עוינות רבה בקרב הגויים, שלא ידעו לעמוד על טעמה. בעוד דתות העולם הגדולות כגון הנצרות והאיסלאם תבעו ממאמיניהן מחויבות למצוות בודדות בלבד, ובכך פתחו את השערים להמון רב ועצום, האמונה הישראלית הכבידה את עולה כדי תרי"ג מצוות וסגרה את דלת ביתה בפני העולם כשהיא מותירה רק סדק צר ובלתי מזמין עבור החפצים להיספח

מג. פסחים קיז, ב.
מד. בראשית יז ה.

אליה. אולם לעתיד לבוא, כשיכשרו התנאים לכך, ייפתחו שערי הבית הישראלי בפני כל עממי תבל. כך מתאר הרב זצ"ל את התהליך:

...כל העמים אין להם עדיין שום מושג איזו תועלת יש בכל אותה הפרטיות המסודרה, בכל אותם גופי הלכות של תורה ומצוותיה שישראל מצטיינים בהם בכל מעשיהם, ובייחוד בעבודת הקודש והמקדש.

אבל אף-על-פי שבזמן הזה עדיין לא זרח האור ולא הוכר הכוח החי העליון מההופעה העליונה המבורכה אשר לחלק יעקב בגופי תורתו המיוחדת לו – העולה על הכלליות של הקריאה בשם ד' א-ל עולם בכלל מכמה מעלות – לעתיד לבוא, כשיראו כל באי עולם מה פעלו אלה החוקים והמשפטים, הדקדוקים וגופי ההלכות, על אומה זו הנפלאה... בעת תבוא התגלות צדקתה וכבודה יאמרו כולם: מעתה נדע שלא די לנו באותה ההכללה של קריאה בשם ד' לבד במושג האמונה הערום, אשר חשבנו אותו למספיק לכל התפקידים הנשמתיים, אלא צריכים אנו לעלות "אל הר ד'" הקורא בכללות לקדושת אמונת ד' והכרתו בכלל, למען נבוא אל הבית פנימה, "אל בית אלקי יעקב", ולא נסתפק עוד בהכרה כללית ובמושגים כלליים, שראינו כבר שאינם מספיקים להאיר את הסגולה העליונה בעולם ולבסס את האנושות על בסיס יסודי, כי אם נשוב לאשר זנחנו ואבן מאסנו מוכרח להיות לראש פינה, והם הם הלימודים הפרטיים, שהם נחלת יעקב המיוחדת לעד, כמה שנוכל על כל פנים לחקות ולקחת מהם רטייה למחץ העולם והאדם הלקוי בכל ערכיו, "ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו". והלימוד הפרטי הזה, המלא רוח מיוחד וסגולות מפורטות, אינו מצוי כלל בשוק הרוחני הכללי, ו"בגוים אין תורה" אף-על-פי שיש חכמה^מ, "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".^ל

אם כן, אין הכרעה כצד אחד בלבד במחלוקתם של יוסף ואחיו. דעתו של יוסף היא דעת האבות הקדושים: אברהם, יצחק ויעקב בראשית ימיו; ודעתם של האחים נאמנה לתמורה שחולל יעקב בהבנת תפקידו של בית ישראל כלפי העולם כולו.

מתוך שלב ההכשרה, שבו פנו האבות אל גויי העולם כמצבה המבקשת לרכז רבים ככל הניתן סביב רעיון כללי השווה לכל נפש, באה משפחת יעקב כעת בשערי "בית יעקב". מעתה דווקא ההתבדלות מאומות העולם תביא להפנמת האור הגדול ולהתפרטותו למסרים מדויקים המרכיבים תורה שלמה, ודווקא מתוך כך תוכל לצמוח לעתיד לבוא פנייה

מחודשת אל כלל עממי תבל מתוך אותו בית, שכתליו יתרחבו עוד ועוד כך שיוכלו להכיל את כל מבקשי ה' ולהמציא "רטייה למחץ העולם והאדם הלקוי בכל ערכיו"^{מז}.

כך כותב מרן הרב זצ"ל במקום אחר:

כי באמת יסודם של ישראל הוא מיעקב שקרא בית, מובדל לעצמו במחיצות והבדלים. וההבדלים הללו מכוונים לא בשביל התכלית שתיגמר בתור דת שתנחיל לכל יחיד בפני עצמו את אושרו הנצחי הרוחני לבדו, כי אם בתור עצת ד' להעמיד שם ישראל לעולם בצביונו וסגולתו המיוחדת לו, ודווקא עליידי זאת הסגולה והצביון המיוחד כשישתלם בכל דרכיו ופרטיו, יבוא האור הגדול לעולם כולו על ידם באחרית הימים.^{מז}

תיקון האומה - בכמות או באיכות?

מתוך דברי הרב עולה שמהלך התיקון מתהפך במסיבותיו: ראשית אנו מוצאים תנועה מן החוץ פנימה, כאשר ההכשרה השטחית הכללית, הפונה אל כל בני נח ומרכזת אותם סביב מוקד אחד, מפנה את מקומה לטובת ההתכנסות בין כותלי הבית המיוחד לישראל, "בית יעקב". בני ישראל מניחים לפי שעה את חזון תיקון כל עממי תבל, ומתמקדים בהשלמתן של נפשות ישראל בכל הדרוש להן. אמנם לאחר מכן תתחיל תנועה הפוכה, מן הפנים אל החוץ.

עיקרון זה, מוסיף הרב ומבאר, אינו נוהג רק ביחס לתיקונם של הגויים אלא גם ביחס להתפשטות האורה בכל מדרגות האומה השונות:

באותה הפרטיות המיוחדת לקדושת ישראל אנו באים אל הבית פנימה, אבל גם כאן אנו פוגשים הכללה והפרטה, אבל לגמרי בצורה אחרת. ולעומת מה שבזמן שאנו עוסקים בהערכת כל העולם כולו הננו מקדימים את הכללה על הפרטיות, ומפעילות אב המון גויים אנו באים ל"בית יעקב" אשר פדה את אברהם, הננו מהפכים את הסדר כשאנו עוסקים בהטבת האורה בישראל פנימה.

מו. כך חותם הרב זצ"ל גם את דבריו המובאים לעיל עמ' 233 ואילך: "יוסף... השתוקק להתפשטות ארץ־ישראל על כל העולם, וכדברי הרמב"ם 'עתידה ארץ־ישראל להתפשט'... כמו שקדושת ארץ־ישראל עתידה להתפשט בכל הארצות, כך הייתה התפשטות קדושת המקדש על כל העמים... התורה מראה לנו כי ישנו מקום לשיטתו של יוסף. הנביא מכריז ואומר: לעתיד יכירו וידעו כל יושבי תבל ויקבלו את עול מלכותך. [אמנם הזמן הראוי לשיטתו של יוסף יבוא רק לאחר ששיטתם של האחים תפעל את פעולתה,] יען כי מקודם צריכה קדושת ישראל להיות נפרדת לקדושה מיוחדת, ואח"כ תבוא שיטת יוסף – התפשטות הקדושה גם על העמים (שמועות־ראי"ה עמ' צז-צט).

מז. עין־אי"ה ברכות ט: שכט.

כיצד צריכים אנשי המעלה, בני התורה, להשפיע על כל שכבות העם – עד לכינונה של אומה נבחרת הראוייה כולה להיות אור לגויים? גם בנושא זה עולות שתי הסברות, זו של יוסף וזו של אחיו, שיטת המצבה המתמקדת בכמות ושיטת הבית המתמקדת באיכות.

מתוך הנחה שהמשאבים והכוחות העומדים לרשותנו אינם בלתי מוגבלים, האם עלינו לנצלם לטובת הפצת התורה וערכיה בצורה רחבה ככל הניתן, גם אם שטחית למדי, או לטובת גידולם של אותם אחוזים מתוך כלל הציבור המוכשרים להתגדל להיות אנשי מעלה, גדולי תורה ובעלי מידות יקרות, ומתוכם תתפשט סגולת התורה על כלל ישראל?

מתוך הדברים שהבאנו, הכרעת הרב ברורה. במקום אחר הוא מוסיף ומפרש את דבריו:

להשלמה המוטלת על האדם לזכות בה את הנמצאים כולם דרך הילוך עבודתו ישנם שני אופנים להרבות השלמות: בכמות או באיכות. השלמות בכמות היא שירבה נמצאים מושלמים, אף-על-פי שבכל אחד לא יהיה כי אם השלמה מועטת, מכל מקום מתוך שלא יצטרך להיות מרבה בהשלמתו כ"א ירבה במספר המושלמים. והאיכות היא שישתדל שמי שראוי מהנמצאים לקבל השלמות ישלימהו כפי האפשרי ברוב יתרון, ומהשלמה של אחד בתכלית המעלה יימשך טוב לרבים.

וזהו הדרך המשובחת שכוננו חכמינו ז"ל להעמיד תלמידים הרבה ולהגדיל תורה בחוג המסוגלים לקבלה, ולא לפזר כוחנו בין בתי כנסיות של עמי הארץ. וכן בכללות ישראל, להרבות עצמה בתורה ויראת ד', ולא לנוד להאיר עמי הארץ וגויים רבים באור ד' בדרך מועט שיכולין לקבל. כי מריבוי האור שיזרח בשלמים הגמורים יאיר אור גדול גם כן על שאינם שלמים, אבל בהשתדלות לפזר הכוחות על הרבה נושאים, וכל אחד לא יהיה שלם בתכלית, לא יבוא לעולם אל מטרה נכונה... כי השלמת המושלם במקצת קודמת להתחלת השלמה בשאינו מושלם כל עיקר, והוא כלל גדול גם כן בכל חכמה ומלאכה, כי שלמות העולם בכללו תבוא מריבוי בקיאים כל אחד במקצוע מיוחד בתכלית המעלה, ולא ממי שסופג הכול רק בדרך שיטחי, כי ההשלמה האיכותית גדולה היא בערכה על ההשלמה הכמותית.^{מח}

שיטת התיקון אחת היא בכל מקום – איכות קודמת לכמות. כשם שאין לנו להעדיף את תיקונם של גויי העולם כיום על-פני עבודת החינוך והרבצת התורה בקרב אחינו היהודים^{מט}, כך אין לנו "לפזר כוחנו בין בתי כנסיות של עמי הארץ", אלא להשקיע ביצירת התנאים

מח. עין-אי"ה ברכות ו: כה.

מט. ראה שם מעשר שני, אות טז.

הדרושים לגידולם של תלמידי־חכמים איכותיים בכל תחומי התורה והיראה, "ומריבוי האור שיזרח בשלמים הגמורים יאיר אור גדול גם כן על שאינם שלמים".

כך נהג גם רבנו הרצי"ה קוק זצ"ל, שלא פיזר את כוחותיו על נסיעות במרחבי הארץ מתוך ניסיון להשפיע על המונים אלא הקים ישיבה במקום מושבו בירושלים, ובה גידל תלמידי־חכמים גדולים ואיכותיים, בעלי מידות ושם טוב, שיצאו לאחר מכן והרחיבו את מעגלי השפעת תורתו הגדולה ברחבי הארץ כולה, על־ידי הקמת ישיבות נוספות.

אותם תלמידים נשאלים לא פעם מדוע גם הם מוסיפים ללכת בדרכו של הרצי"ה זצ"ל ומייסדים ישיבות המיועדות לבחורים שמצבם טוב למדי גם בלאו הכי, ולעומת זאת אינם מוצאים לנכון לייסד ישיבות לקירוב רחוקים, שלכאורה זקוקים לכך יותר.

והנה, על־פי דברי הרב המובאים לעיל, ניתן להשיב על כך שדווקא הקרוב קרוב קודם: "כי השלמת המושלם במקצת קודמת להתחלת השלמה בשאינו מושלם כל עיקר", וזאת מאחר והעיקרון המנחה אותנו הוא העדפת האיכות על הכמות, וזאת לא מתוך זניחת ערך הכמות והפקרת הרחוקים, אלא מתוך הבנה שדווקא זו היא הדרך היעילה לפעול להשלמתם – דרך ארוכה שהיא קצרה".

ויהי רצון שחפץ ה' בידינו יצלח ונזכה להעמיד תלמידים הרבה ומתוך כך להרחיב את גבולה של תורה עד שיכלול את כל נפשות ישראל, ולעתיד לבוא גם לתקן עולם כולו במלכות ש-די.